ularning musiqiy tahlil qilia olishlariga yol bo‘ladi deya umid qilamiz.

Foydalangan adabiyotlar

1. National Ballet Academy & Trust of India in New Delhi, India. Retrieved March 29, 2010.
2. Alimov A., Adambaev T. Ataqli sazgerler. – No’kis Qaraqalpaqstan, 2012.
3. Абатбаева Р. Роль балета «Айжамал» в каракалпакском искусстве Донецкие чтения образавание, наука, инновации, культура и вызовы современности 2022 г. 27-28 октябрь. Том 10. Култура и искусство библиотечкое дело. – Донецк: Издательство ДонНУ, 2022.
4. “Erkin Qaraqalpaqstan” gazetasi, 2007-jil, 8-noyabr.

REZYUME. Maqolada balet janrining paydo bo‘lish tarixi, shuningdek, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda balet janrining shakllanish davrlari haqida so‘z yuritilgan. “Ayjamal” baleti qoraqalpoq xalqining ilk milliy baleti hisonlanib, o‘ning janrlik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассказывается об истории возникновения жанра балета, а также периодах становления жанра балета в Узбекистане и Каракалпакстане. Балет "Айжамал" считается первым национальным балетом каракалпакского народа, и его жанровые особенности проанализированы с научной точки зрения.

SUMMARY. The article discusses the history of the emergence of the ballet genre, as well as the periods of formation of the ballet genre in Uzbekistan and Karakalpakstan. The ballet "Ayjamal" is considered the first national ballet of the Karakalpak people, and its genre features have been scientifically analyzed.

BERDAQ BAQSÍNÍŃ ÓNERIN DAWAM ETTIRIWSHI ÁWLADÍ QARAJAN BAQSÍ HAQQÍNDA

G.Allambergenova – *professor*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: doston, motiv, folklor, variyant, baxshi, usul.
Ключевые слова: эпос, мотив, фольклор, вариант, бахши, метод
Key words: epic, motive, folklore, variant, bakhshi, method .

Qaraqalpaq xalqınıń kórkem óneri, bay ádebiy miyrası, milliy nama qosıq sazları, jırawshılıq, baqsıshılıq, qıssaxanlıq óneri, ustazdan shákirtke ótiw jolı menen miyras bolıp búgingi kúnimizge shekem kelip jetken. Ádebiyatımız benen muzıka mádeniyatımızdıń rawajlanıwı barısında, ózlerinin’ uzaq jıllar izleniwleri nátiyjesinde jazıp qaldırǵan maqalaları menen ilimiy miynetlerinen, kitaplarınan ádebiyatshı, ilimpaz, alımlarımız Qallı Ayımbetovtıń, Qabıl Maqsetovtıń, Nawrız Japaqovtıń, Tájigúl Adambaevanıń, Sarıgúl Bahadirovanıń, Ásen Alımovtıń jáne basqa da kóplegen ilimpazlarımızdıń baspa sóz betlerinde jarıq kórgen miynetlerinen hár tárepleme tastıyıqlanıp hám dálillengenliklerin oqıp biliwimizge boladı. Qaraqalpaqstanda ǵárezsizliktiń nátiyjesinde baqsıshılıqtıńúlken bir adım islewine múmkinshilik payda boldı. Japaq baqsı, Esjan baqsı, Qarajan baqsı sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń kórkem - ónerinińasirler boyı tariyxın dóretiwdegi, sonıń menen birge házirgi ǵárezsizlik kórkem - ónerdiń rawajlanıwındaǵı qosqan úlesleri xalqımızdıń mádeniyat tariyxında, biziń dáwirimizdiń múmkinshiligine ılayıq máńgi saqlanadı.

Xalıq namaların, qosıqların kámine keltirip atqarıw hár bir sázendeden, qosıqshıdan úlken talant, uqıplılıq, tereń sezim, kóp jıllıq tájiriybe, oqıp úyreniw shıdamlılıq hám juwapkershilik penen qatnas jasap miynet etiwdi talap etedi. Sebebi bul namalardı dóretken, shıǵarǵan hám atqarıp kelgen baqsı - jırawlarımız bul namalardı shıǵarǵanda muzıkanıń kóp túrli usıllarınan keńnen paydalanıp, olardıń múmkinshiliklerin kórkeytip, bayıtıp barǵan. Usınday altın miyrasımızdıń bayıwına úles qosqan ataqlı baqsılarımızdıń biri Qarajan baqsı.

Qaraqalpaq xalqınıń ullı perzenti Berdaq shayırdıń aqlıǵı, qız baqsı Húrlimannıń tuńǵısh perzenti Qarajan baqsı 1884-jılı Aral teńizi átirapında tuwıladı. Onıń baqsı atalıwı atası Berdaq hám anası Húrlimannıń óz dáwiriniń belgili bálent lapız iyeleri bolıwı menen baylanıslı.Qarajan jaslayınan anasınan duwtar shertiwdiń álwan sırların úyrenip baradı. Nátiyjede, onıń birinshi ustazı óz anası, dep tán alınadı.

Húrliman qız baqsı qaraqalpaq xalqında birinshilerden bolıp qolına duwtar alǵan qız, óz ákesi Berdaq baqsınıń jolın dawam ettirgen Húrliman baqsı edi. Húrliman qız baqsıǵa bul ónerdi iyelew, shıńına jetiw ádewir qıyınshılıq tuwdırdı. Sebebi, sol dáwirde hayal-qızlarǵa bolǵan kóz– qarası sol dáwir dástúrine góre ásirese, qız baqsınıń júzin kórsetip, kópshilik aldında qosıq aytıwına, awıl aqsaqalları, iyshan-mollalarqarsı turǵan.Húrlimannıń ómirlik joldası Qabıl dabul ónerge qarsı bolıwı qıyınshılıq ústine qıyınshılıq bolǵan. Húrliman olardı óz kásibine bolǵan súyispenshiligi menen jeńip ótedi.Aradan kóp waqıt ótpey Qabıl menen Húrlimannıń shańaraǵında ul perzent dúnyaǵa keledi. Onıń atın Qarajan qoyıp, anası oǵan da óz kásibin úyretip baradı. Húrliman balası Qarajandı qasına ertip, el aralap, qosıq aytıp, baqsılıq etedi. Qarajan anasınıń qasında janapayǵa duwtar shertip júretuǵın bolǵan. Berdaq ómiriniń sońǵı kúnlerinde 1856-jılı ózi soqqan duwtarın qızı Húrlimanǵa qaldıradı. Al, Húrliman qaytıs bolǵannan keyin bul duwtar balası Qarajanǵa miyras bolıp qaladı. Qarajan baqsı Berdaq shayırdıń aqlıǵı, qız baqsı Húrlimannıń tuńǵısh perzenti.

Er jetken Qarajan kóp ǵana namalar shertip, qosıqlar aytıp, óz jolına iye boladı. Ol da basqa baqsılar sıyaqlı shákirtler tayarlaydı. Onıń dóretiwshiliginiń dawam ettiriwshisi Aytjan baqsı bolıp tabıladı. Aytjan baqsı ustazı jolın dawamlap, onıń aytqan qosıq namaların notaǵa túsirtip, tap házirgi kúnge deyin milliy bay miyras etip qaldırǵan.

Qarajan baqsı atası hám anasınıń atqarǵan nama qosıqların sheberlik penen úyrenip, keleshek ávladqa rawajlandırıp jetkeriwge háreket etken. Ol xalqımızdıń poeziyasın hám muzıkasın máńgilestiriwde kóp miynetler islegen. Yaǵnıy, Berdaq hám Húrlimannan miyras bolıp qalǵan, ózi atqaratuǵın 30 ǵa jaqın namanı radiokomitetke hám ÓzSSR ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan filialınıń N.Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til hám ádebiyat institutınıń iskusstvo tanıw sektorına tapsıradı. Bul namalar arasında «Adıńnan», «Qara jorǵa», «Jeti asırım», «Berdaq nama», «Ala qayıs», «Qırmızı», «Jaman shıǵanaq», «Láy-láy», «Barmeken», «Ne payda», «Muxalles», «Aqsuńgil», «Bozataw» h.t.b. namalar bar.

Qarajan baqsı Berdaqtıń jasaǵan zamanlarındaǵı xalıq namaların jaqsı shertken. Ol «Oyǵana», «Gúlzar», «Qızminayim» namalarin shertkende baqsılardıń shertkeninen ayrılıp turǵan ózgeshelikke iye bolǵan. Onıń repertuarında «Góruǵlı», «Bázirgen», «Ashıq nájep» dástanların bar bolıp, ásirese «Bázirgen» bólimin júdá jaqsı bilgen hám súyip aytqan. Ol eski zamanlardan aytılıp kiyatırǵan baqsı namaları, bizińzamanımızǵa alıp kelip, notaǵa jazdırıp házirgi mádeniyatımızdıń ósiwinde úlken járdem etti. Qarajan baqsı belgili sázende, Aytjan Xojalepesovqa ustazlıq etedi, onıń kúshli sázende bolıp jetisiwine xizmetleri oǵada ullı boldı. Aytjan baqsı ustazı Qarajannan kóp sazlar, qosıqlar úyrengen. Sonıń menen birge, ustazınıń namaların, basqa baqsılardıń qosıqların notaǵa jazdırtıp, xalqına minsiz xızmet etiwiniń nátiyjesinde, ózi de baqsı ataǵına miyassar boladı.

Qarajan baqsıdan baslap biz magnit lentalarına jazılǵan qosıqlardı tıńlaǵanbız. Qarajan baqsı, Esjan baqsı, Japaq baqsılardıń aytqanların esitsek tap sol zamanǵa túsip qalǵanday bolamız. Sebebi olardıń shertken duwtar saz - áspabınıń tarı házirgidey polat sımnan emes, sharxana dep atalatuǵın tábiyiy jipekten taǵılǵan.

Qarajan baqsınıń zapisleri onıń qartayǵan waqtında jazılǵanı dawısınan bilinedi. Onıń atqarǵanın esitkenimizde hesh bir baqsıda ushıraspaytuǵın óz aldına jolı bar. Qosıqlardı qıssaxanlıq jolında aytıp atırǵan sıyaqlı. Qosıqtıń jaǵımlı, mazalı jerlerin sozıp, adamǵa yosh beretuǵınday pát berip jiberedi. Jáne de qosıqlar kóbinese úsh - tórt minut atqarılatuǵın bolsa Qarajan baqsınıń qosıqları 2 - minutqa jetpeydi. Ol qosıq aytqanda kupletlerdiń ortasında yakı 2 qatardan keyin oynalatuǵın namanı oynamay sol yoshı menen irkilmey atqaradı, hám qosıqtıń sazın shertkende de, qosıq atqarǵanda da tez tempte atqarǵan. Jırawlardıń terme-tolǵawların, násiyatların esitkenimizde melodiyalıq dúzilisine názer salǵanımızda, kóp qatarlı násiyatlardı aytqanın esitkenimizde, kóbinese háwij qospastan, birgelikli melodiyanı ushıratamız. Bıraq baqsılardıń qosıqlarında bunday ushıraspaydı, derlik hár bir qosıǵında sozımlıq, háwij, qayırım bar. Qarajan baqsınıń qosıqların esitseń tap terme esitkendey bolasan. Qarajan baqsı “Bes perde” namasına násiyat atqarǵanın esitsek tap terme aytıwǵa beyimlestirip izbe - izlikte izin úzbey násiyattan keltirip atqarǵan. Qarajan baqsı “Sáwdigim”, “Qara kóz”, “Aqsıńgúl”, “Adıńnan” “Teke nalısh” qosıqların hesh bir baqsıǵa uqsamaytuǵın nala, ırǵaqlar menen nağız baqsı dawıs penen atqarǵanın esitemiz.

Qarajan baqsı kompozitor N.Muxammeddinovtıń ustazı bolǵan. N.Muxammeddinov qaraqalpaqstan televideniyesi kórsetiwinde alamoynaq duwtarda saz shertip shıqqanlıǵın kórgenbiz. Ol ustazı haqqında tómendegishe pikirlerdi aytadı: “Qarajan baqsınıń atqarǵan sazları bizler kishkene waqtımızdan baslap qulaǵımızǵa sińip qalǵan. Men Qazaqdaryada 2-klasımnan baslap oqıdım hám Qarajan baqsı menen qońsı otırdıq. Sol waqıtta

qasına barıp shertken sazların úyreniwge háreket etetuǵın edik. Sol waqıttan baslap duwtarǵa, sazǵa, qosıqqa qızıǵıwshılıǵım baslanǵan. Qarajan baqsınıń shertken sazları, qosıqları sol waqıttan baslap meniń qulaǵıma sińip, júregimniń tórinen orın alǵan. Sonıń tásiri bolsa kerek, ustazdıń sazın, qosıǵın esitip-aq onıń shákirtimen dep ayta alaman. Sebebi ustazımnıń óz aldına atqarıwı, óz aldına jolın til menen jetkerip beriw qıyın. Hár bir baqsınıń óziniń jolı, óziniń atqarıw usılları bar. Óz aldına atqarıw jolına iye baqsılardıń biri Qarajan baqsı edi. Men Qarajan baqsınıń hám shákirtimen hám oǵan qudayday sıyınǵanman dep aytsam hesh qátelespeymen",-deydi. Haqıyqatında da N.Muxammeddinovtıń ullı nárseler dóretiwinde ustazı Qarajan baqsınıń úlken sebebi bar dep ayta alamız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Erejepov A.A. "Baqsı hám jırawshılıq tiykarları" Oqıw metodikalıq qollanba Nókis-2020.
2. Айымбетов Қ. «Халық даналығы», «Қарақалпақстан» баспасы. Нөкис, 1988.
3. Nadirova A. "Qaraqalpaq muzıka tariyxı" Tashkent "Sano standart" 2018.
4. Моянов Ы. Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг хусусиятлари: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) . … дис. – Тошкент, 2019. – 153 б.

REZYUME. Bu maqolada baxshichilik sanati, shu bilan birga Qoraqalpoǵistonda baxshichilik san'atida ustoz -shogird yóllari, Qarajan baxshi hayoti va ijodi, ustozları, u ijro etgan qo'shiqlar va dostonlar, haqida so'z etilgan

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается искусство бахши, а также пути наставничества в искусстве бахши в Каракалпакстане, жизнь и творчество Караджона бахши, его наставники, исполняемые им песни и дастаны.

SUMMARY. This article examines the art of bakhshi, as well as the paths of mentorship in the art of bakhshi in Karakalpakstan, the life and work of Karajon bakhshi, his mentors, and the songs and epics he performed.

MUSIQA CHOLG'ULARINING PAYDO BO'LISH TARIXI, EVOLUYUTSION RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ARXEOLOGIK TOPILMALAR

R.Allambergenov – *katta oqituvchi*
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: cholg'ularini qayta yaratish va takomillashtirish, an'anaviylik va zamonaviylik, arxeologik kashfiyotlar, Ko'shon sulolasi, ommaviy marosimlarni.

Ключевые слова: возрождение и совершенствование музыкальных инструментов, традиционность и современность, археологические открытия, Кушанская династия, массовые церемонии.

Key words: the revival and improvement of musical instruments, traditionality and modernity, archaeological discoveries, the Kushan dynasty, mass ceremonies.

Ijtimoiy-madaniy hayotimizning ajralmas qismi bo'lgan san'at va madaniyat har bir millatning ijtimoiy-etnomadaniy shakllanishiga qarab yuzaga keladi. Millatning o'ziga xosligi, uning nomoddiy va moddiy madaniy merosida, xususan, xalq og'zaki ijodi, musiqa san'ati, urf-odat, marosim, an'analarida namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, musiqa cholg'ulari ham xalq milliy musiqasining asosi hisoblanadi.

Musiqa cholg'ularining yaralish tarixi uzoq o'tmishda paydo bo'lgan. Ba'zi manbalarga ko'ra olimlarning izlanishlari natijasida eng qadimiy musiqa cholg'ulari eramizdan avvalgi XIII ming yillikda paydo bo'lganligi to'g'risida tahminlar mavjud. Dastlabki musiqa cholg'ulari urma zarbli cholg'ulardir. Bunga oid bir qancha ilmiy tahminlar mavjud. Chunki, eng qadimgi mehnat qo'shiqlari ishning ritmik tuzilishi bilan bevosita bog'liq.

Mutaxasislarning aksaryati ibtidoiy odamlar insonning tabiat va koinot bilan uyg'unlashuvi, tabiatdagi hodisalarni mushohada qilish va undagi ayrim hodisalarga taqlid qilishlari asnosida birinchi ixtiro qilingan cholg'u sifatida urma cholg'ularni, keyin esa damli va torli cholg'ularni kashf etgan dep hisoblashadi. Birinchi bo'lib zarbli cholg'ular yaralgan deyishga asos sifatida insonlarda turli xil xarakatlarni bajarishda yuzaga